

Nesweg 21, Erf 38 ‘De Paardenboer’

door Alexander Jager

Het noordelijke deel van de IJsseldelta, de enige rivierdelta van Nederland die binnenlands uitmondt, wordt gevormd door het Kampereiland, een jong landschap, dat ontstaan is als gevolg van natuurlijke processen en menselijke ingrepen. De vorming van dit landschap heeft te maken met de veranderende stroming van de IJssel en het ontstaan van een binnen-zee ter plaatse van het huidige IJsselmeer.

Eeuwenlang vóór de jaartelling bevond zich ter plaatse van het huidige IJsselmeer een weids veengebied. Door inbraken van de Noordzee reduceerde dit veen, waardoor een reeks geschakelde meren ontstond. In de vroege middeleeuwen duidde men dit gebied aan als het Almere. De afslag van het veen door het zeewater zette zich geleidelijk voort. Belangrijke delen van het kustgebied van het Almere, waaronder het mondingsgebied van de IJssel - ongeveer gelegen in wat thans het grondgebied van de huidige gemeente Kampen is - kenmerkten zich door een moerassig karakter. Ten zuiden van het mondingsgebied was de IJssel aanvankelijk een stroompje dat slechts weinig water vervoerde door een bosrijk gebied. Ontginning van dit gebied in de vroege middeleeuwen, waarbij het bos plaatsmaakte voor agrarisch gebied, veroorzaakte toestroom van water naar de rivier, omdat een bepaalde hoeveelheid regenwater niet meer vastgehouden werd door bomen. Het waterdebiet van de rivier nam verder toe, doordat een verbinding met de Rijn tot stand kwam.

Een obstakel voor een goede afvoer van de IJssel op het Almere was het veencomplex in het mondingsgebied. Hierin kwam verandering in de late 12de eeuw als gevolg van een reeks stormvloed. Een deel van het veen in het mondingsgebied van de rivier werd opgeruimd, zodat de doorstroom aanzienlijk verbeterde. Ten slotte beïnvloedde ook menselijk ingrepen het stroomregime van de IJssel, want door dijk aanleg omstreeks 1200 ten zuiden van het mondingsgebied versmalde de bedding van de rivier waardoor de stroomsnelheid toenam en er mede hierdoor een goed bevaarbare verbindingsweg ontstond.

Erf 38, Nesweg 21. Schuur met op de achtergrond de boerderij. 1937.
Collectie Frans Walkate Archief.

De sterkere uitstroom van het rivierwater had ook gevolgen voor het veenrestant in het Almere. Naast erosie door het Noordzeewater, vond nu ook veenafslag plaats door uitstroom van verschillende rivieren, waarvan de IJssel de belangrijkste was. Betrekkelijk snel transformeerde het door moerasgordels gescheiden merencomplex van het Almere toen in een open zee, die in de 14de eeuw de Zuiderzee zou worden genoemd. In de 16de eeuw verdwenen de laatste delen van het Almereveen.

Het IJsselwater vervoerde betrekkelijk veel zand. Doordat de uitstroom van de rivier geblokkeerd werd door het water van de Zuiderzee bezonk het zand in de kustzone. Ook vanuit de Zuiderzee werd hier sediment gedeponeerd. Door afnemende golfwerking vanuit de zee bezonk klei en zand bij doottij, waarbij richting kust steeds fijner sediment werd afgezet. Stroomafwaarts van Kampen ontstonden door bezinking van rivier- en zeersediment zandbanken, die geleidelijk uitgroeiden tot eilanden tussen rivierarmen in de vorm van een delta.

Op den duur bleek het mogelijk agrarische bedrijven te vestigen op de eilanden in de delta. Overstromingen door rivier- en zeewater bleven voortduren, zodat bewoners hun boerderijen vestigden op verhoogde woonplateau's, ofwel terpen, om zich te vrijwaren van wateroverlast.

De meeste van die terpen, die een erfnummer naast een adres hebben, kennen eeuwenoude bewoning. Op 19 juli 2007 is ter plaatse van erf 38, Nesweg

21 op Kampereiland, een bouwput aangelegd voor een ligboxenstal, waarbij enkele sporen van vroegere bewoning te voorschijn kwamen, waarvan hier verslag wordt gedaan.

Kampereiland

Rond het midden van de 14de eeuw was Kampen in het bezit van enig agrarisch gebied in haar omgeving, zoals de polder Broeken en Maten, maar de reeks nieuw ontstane eilanden in de kustzone maakte hier geen deel van uit. De eilanden in de delta, waarvan enkele al in (particulier) gebruik waren, zoals de Hoge Esch en de Lage Esch, behoorden toe aan de bisschop van Utrecht. In de 14de eeuw wist Kampen de eilanden echter in eigendom te verwerven.

In 1362 was oorlog uitgebroken tussen de bisschop van Utrecht en de edelman Zweder van Voorst bij Zwolle, waarbij Kampen, evenals Zwolle en Deventer, de zijde van de kerkvorst gekozen had. Het conflict was ontstaan over de verdeling van de polder Mastenbroek, waarbij Zweder van Voorst de belangen van de bisschop dwarsboomde. De edelman werd verslagen na een succesvol beleg van zijn kasteel, dat na overgave door de bisschop en diens bondgenoten met de grond gelijk werd gemaakt. Vervolgens kon de verdeling van de polder Mastenbroek plaatsvinden, waarbij Kampen in 1363 een aparte regeling trof met de bisschop. Door af te zien van haar 'gewaardheid' (gebruiksrechten) in de polder Mastenbroek, kreeg Kampen compensatie, doordat de bisschop de eilandengroep in de kustzone aan de stad schonk. Belangrijk was dat dit privilege tevens het recht van aanwas omvatte. De hoeveelheid land 'dat gras draagt' dat Kampen in eigendom verkreeg omvatte dertig hoeven (circa 550 hectare). Aanvankelijk kende men de eilandengroep als de 'Kamper eilanden'. Met de aankoop van grondstukken in particulier bezit, de Tichelkuele in 1425, de Hoge Esch in 1480 en de Lage Esch in 1481, had de stad de Kamper eilanden vervolgens geheel in eigendom verworven.

Na de verwerving ondernam de stad pogingen het nieuwe gebied rendabel te maken. Hiervoor was een gerichte aanpak vereist, die enerzijds een vorm van landschapsbeheer omvatte, en anderzijds een exploitatiesysteem.

Het vormingsproces dat tot het ontstaan van de eilanden had geleid hield eeuwenlang aan. In de praktijk betekende dit zowel landwinning als overstromingsgevaar. Op verschillende manieren vonden aanpassingen plaats op de Kamper eilanden om het gebied en de woonlocaties te beveiligen tegen dreigende wateroverlast. Om de verlanding te bevorderen vond aan-

De locatie van Erf 38. Kaart no. 287 'Ijsselmuiden' (schaal 1:25000). De herziene versie van 1917. Uitgave Topografische Dienst. Collectie Frans Walkate Archief.

plant van russen en biezen plaats. Verder werden tegen het zee- en rivierwater waarschijnlijk al omstreeks 1400 dijken aangelegd. In historische bronnen wordt hiervan pas in 1603 voor het eerst melding gemaakt, maar het blijkt evenwel dat er ook al vóór die tijd waterkerende zeekaden en rivierdijken aanwezig moeten zijn geweest. Om de boerderijen te beschermen tegen het overstromingsgevaar vond een karakteristieke aanpak plaats, namelijk het vormen van terpen.

Ter exploitatie van het forse grondgebied in de delta ontwierp de Raad van Kampen een pachtstelsel, waarbij het beschikbare land in agrarische gebruikseenheden, de erven, werd verdeeld. De erven gaf de stad in pacht uit. In de periode 1363-1430 moet het systeem van pachtexploitatie zijn opgezet, maar onduidelijk is wanneer dit precies van start ging. Uit de pachtboeken, die in 1430 beginnen, kan omtrent de oudste bewoning slechts afgeleid worden dat vóór 1430 al erven bestonden. De pachtopbrengst vormde vanaf de middeleeuwen voor de stad een belangrijke bron van inkomsten.

De Kamper eilanden maakten vanaf 1363 tot het einde van de 18de eeuw een enorme groei door. Hierbij vormen de pachtboeken overigens een belangrijke bron om die groei te volgen. Van oudsher vormde agrarische exploitatie het voornaamste middel van bestaan. Het begin van het agra-

risch gebruik is niet precies vast te stellen, maar het is niet onmogelijk dat dit tijdstip al van vóór de schenking in 1363 dateert. Aanvankelijk diende het gebied waarschijnlijk als hooiland.

Als gevolg van de verlandingsprocessen ontstond na verloop van eeuwen tussen de huidige hoofdstroom van de IJssel, het Rechterdiep, en de meeste oostelijke zijtak, de Goot, een met riviertakken doorsneden, aaneengesloten poldergebied. Sindsdien is niet meer sprake van 'Kamper eilanden', maar van 'Kampereiland'.

De Kampereilandterpen

Tot ieder erf behoorde een terp, waarop de pachter zijn boerderij had aangelegd. De kosten van het opwerpen van de terp waren voor de stad; de bouw van het woonhuis en de stal moest de pachter zelf betalen. Wanneer een boer de pacht van een erf met bestaande terpbebouwing aanvaardde, diende hij de bestaande opstallen over te nemen.¹ Vanwege het groeiproces van de Kamper eilanden zijn er verschillende 'generaties' terpen, waarvan een al te strakke chronologie zich voorlopig nog niet laat vaststellen.

De terpen kenmerken zich door een gelaagde opbouw, die duidt op een gefaseerde bebouwing. Terpen van erven die in 1430 vermeld zijn bestaan minstens uit twee, maar vaak uit drie ophogingslagen. Erfterpen die tussen 1431 en 1682 worden vermeld bestaan meestal uit twee ophogingslagen. De opbouw van een groot aantal van de gemiddeld twee à drie meter hoge Kampereilandterpen is vastgesteld door systematisch booronderzoek door D. van Marrewijk.²

Na het opwerpen van de eerste reeks terpen ging de uitbreiding van de Kamper eilanden door sedimentatie gewoon verder, en daarmee de vorming van nieuw land. Hierdoor nam ook het aantal erven toe: in de middeleeuwen waren dat er ongeveer achttien, in 1627 waren er 26 erven, in 1793 telde men er 71 en nog geen honderd jaar later, in 1879 bedroeg het aantal honderd, waarbij echter de grootte van de erven werd gereduceerd van 45 naar 35 hectare.³

De reductie van de erf grootte in de 19de eeuw had te maken met een poging van de stedelijke overheid om de agrarische economie te stimuleren. Vanaf het begin van de 19de eeuw lag de nadruk van de bedrijvigheid op de Kampereiland-erven op hooiproductie, en nam melkveehouderij slechts een bescheiden plaats in. Om het accent naar melkveehouderij te verschuiven reduceerde men de erven, maar in 1910 was nog tweederde van de landerijen als hooiland in gebruik (Van de Vlis).

Terponderzoek in de gemeente Kampen

Niet alleen op Kampereiland bevinden zich terpen. In het gehele poldergebied van Kampen vormde boerderijbouw op terpen de standaard beveiliging tegen wateroverlast. Ondanks de bodemkundige verschillen tussen Kampereiland en het overige gemeentelijke gebied, vertonen de woonheuvels overeenkomsten qua grootte en opbouw. Onderzoek naar deze terpen is verricht door middel van waarnemingen en opgravingen.

Op 28 maart 1994 is door de toenmalige gemeentearcheoloog van Kampen, mevrouw M. Smit, een waarneming verricht ter plaatse van Melmerweg 7. Zij was ingeseind dat bij het uitdiepen van de sloot achter het huis botmateriaal in het talud was aangetroffen. In het slootprofiel kon van de terpopbouw een circa 1,5 meter dikke kleilaag met daaronder een licht stijgende venige laag worden waargenomen. Op de grens van beide lagen bevond zich enig vondstmateriaal in de vorm van botresten.

In 2008 is ter plaatse van Erf 56, met het toponiem: De Grote Riethoop, een waarneming verricht in de bouwput voor een nieuwe jongveestal op het noordelijke deel van de terp.⁴ De eerste vermelding van dit erf is in 1432. Door Van Marrewijk zijn drie bewoningslagen vastgesteld. In de bouwput kon aan het zuidelijke profiel de opbouw van de oorspronkelijke terplagen worden vastgesteld. Er tekende zich een tweetal gelaagdheden af, waarbij het paalfundament van een hooiberg werd aangetroffen. Er werd geen vondstmateriaal aangetroffen om de lagen te dateren. Het verschil tussen de resultaten van het booronderzoek en de bouwputbegeleiding wordt veroorzaakt doordat het onderzoek in 2008 aan de flank van de terp plaatsvond en de kernterp, de eerste fase van het erf, zich niet tot hier uitstrekt. Met behulp van het booronderzoek werden alle drie de gelaagdheden van de terp vastgesteld, waarmee deze woonheuvel afwijkt van de 'standaard' terpbouw uit de periode 1431-1682. De hooiberg, waarvan een fundament werd aangetroffen in de bouwput, staat mogelijk nog afgebeeld op een foto uit 1960. Vanwege het recente karakter van deze structuur is hier dan ook geen verder onderzoek naar verricht.

Een systematisch onderzoek, in de vorm van een uitgebreide opgraving, heeft in 2005 plaatsgevonden ter plaatse van Erf 66, met het toponiem Het Spijker, waardoor voor de bewoningsgeschiedenis een periodisering is verkregen. De oudste periode is van 1600 tot 1640, wanneer ter plaatse een herberg Spijker werd gebouwd; het erf werd gepacht door één familie. In de jaren 1641-1700 verviel de oorspronkelijke pacht. In deze periode werd het terrein verhuurd aan drie verschillende families, maar bleef herberg De

Spijker in gebruik. In de periode 1700-1825 werd het terrein verbouwd, de gracht gedempt en verkreeg de erfbebouwing een agrarische bestemming. De laatste periode van het erf wordt gevormd door de periode 1825-2000. In 1825 egaliseerde men het terrein, waarna er een nieuwe boerderij op werd gebouwd, die met enige wijzigingen in gebruik bleef tot de sloop ervan ten behoeve van de nieuwe haven, de Zuiderzeehaven.⁵

Bouwputbegeleiding Nesweg 21, erf 38 De Paardenboer

Erf 38, met het toponiem De Paardenboer, is gelegen ten westen van het Ganzendiep, een zijtak van de IJssel. De oppervlakte van de terp beschrijft een onregelmatige ovaal van circa 90 bij 56 meter.⁶ Op de terp staat een gebouwencomplex waarvan een schuur in het voorjaar van 2007 tijdens een storm tegen de vlakte ging. Ten behoeve van de nieuwbouw ter plaatse van de schuur, waar een ligboxenstal is verrezen, werd in de zomer van dat jaar een bouwput gegraven.

De bouwput bracht een aantal sporen aan het licht, dat hielp een deel van de geschiedenis van deze locatie te ontsluiten. Sporen zijn aangetroffen in de noordelijke en oostelijke putrand en in het vlak, de bodem van de bouwput. De circa 35 meter lange noordelijke putwand kon niet over zijn gehele lengte worden bestudeerd; hiervan is ruim twintig meter gedocumenteerd. De circa twintig meter lange oostelijke putwand over vijftien meter. De bodems van Kampereiland bestaan hoofdzakelijk uit rivierzand, overdekt met slib bestaande uit een laag kalkrijke zavel of klei van uiteenlopende dikte. De rivierafzettingen worden vooral gekenmerkt door het zogenaamde Ramspolzand. De basis van de heuvel van erf 38 wordt - te oordelen naar de bodemkaart van Nederland - echter gevormd door een opduiking van donkere grijsblauwe zeeklei, waarop de woonheuvel is aangebracht. De terp bestaat waarschijnlijk uit een tweetal ophogingslagen. In de bouwput is de terpzool op de natuurlijke ondergrond niet waargenomen, omdat de bouwput daarvoor niet diep genoeg reikte. Aangezien bouwputbegeleiding is uitgevoerd, waarbij minimaal graafwerk wordt uitgevoerd, is hiernaar geen onderzoek verricht. Ook bestaan er geen boorgegevens van deze terp, aangezien deze niet door Van Marrewijk onderzocht is. Niettemin wordt uitgegaan van een tweetal ophogingslagen, al is de situatie vanaf de natuurlijke ondergrond dus niet in kaart gebracht.

Bij het eerste pakket bevond het hoogste punt zich, voor zover waargenomen in de profielen, op circa 1.40-1.50 meter +NAP; naar de flanken liep het niveau af tot circa 0.60-0.80 meter +NAP. De grootst waargenomen opho-

ging bedraagt circa tachtig centimeter, maar de feitelijke dikte blijft voorlopig onbekend. Het basismateriaal van het eerste grondpakket bestond uit grijsblauwe zeelei, maar tevens uit zavelige lagen, brandresten en enige mest. Aan objecten is in ieder geval 18de- en 19de-eeuws vondstmateriaal te voorschijn gekomen. Beide profielen werden afgedekt door een geelbruine zavelige laag. Dit pakket was tamelijk uniform, nagenoeg vondstarm en circa 0.90-1 meter dik. Dit pakket lijkt in één keer opgeworpen.

In het noordelijk profiel waren twee horizontaal geplaatste eiken balken aanwezig. Het westelijke exemplaar was 3.85 meter lang; diens tegenhanger mat 3.80 meter. De balken bleken vrij onregelmatig bekapt en waren circa 8 centimeter dik en 12 centimeter breed. Tussen beide balken was een uitsparing van 29 centimeter. De oostelijke balk vertoonde aan noordzijde een afschuining voor een koppeling met ander hout; deze verbinding moet gespijkerd zijn geweest, maar andere houtresten in verband zijn niet aangetroffen.

De in elkaars verlengde liggende balken vertoonden een lichte stijging naar de kern van de terp toe; van west naar oost bevond de onderkant van de westelijke balk zich op 1.39 meter +NAP en die van de oostelijke balk op 1.57 meter +NAP. Mogelijk is de eerste ophogingslaag nog nagezakt, waarbij de grond iets is verdrongen richting de westelijke flank.

In het oostelijke profiel vertoonde zich een bakstenen fundament, dat ook in het vlak werd aangetroffen. Het ging hier om een enkelsteens muur, opgebouwd uit rode, niet klinkerhard gebakken, metselstenen van 21/21.5 x 10.5 x 4.5 centimeter. De onderkant van de muur is in het vlak ingemeten op 0.99 meter +NAP. Het vlak van de bouwput lag niet op de diepte van het fundament, dat daarmee niet bereikt is. Het vermoeden is dat het fundament op de natuurlijke ondergrond is opgebouwd. Het onderste muurwerk was in ieder geval opgenomen in de gelaagdheid van de terp.

Interpretatie van de sporen

De functie van de balken kon niet achterhaald worden, maar waarschijnlijk getuigen ze van een houten bouwwerk, wellicht een schuur, op het westelijke terreindeel van deze terp. Aangrenzend aan het - mogelijke - houten gebouw stond een gebouw met stenen muurtjes op het oostelijke deel. Hoe dit gebouw er uitgezien heeft is onbekend, maar dit betreft stellig het woonhuis. De aangetroffen resten behoren tot de eerste bebouwingsfase van de terp. Er zijn geen sporen of vondsten aangetroffen die aanwijzingen verschaffen over een nadere indeling of gebruik.

Het noordelijk profiel van Erf 38 met daarop zichtbaar de eind 19de-eeuwse brandlaag, 2007.

Foto: Alexander Jager.

In 1742 wordt Erf 38 genoteerd in de pachtboeken, en waarschijnlijk duidt dit op de start van een nieuw agrarisch bedrijf. Er zijn weliswaar slechts geringe indicatoren voor een datering aangetroffen, maar de gedocumenteerde sporen staan niet in schril contrast met de historische vermelding. Het toponiem van de locatie, De Paardenboer, duidt op het feit dat hier naast een reguliere agrarische exploitatie een stalling was van paarden. Voor pachters langs de Ketel en het Ganzendiep gold de bepaling dat zij een aantal paarden moesten houden om langsvarende schepen te kunnen jagen.⁷ De paarden van erf 38 gebruikte men voor het jagen langs het nabijgelegen Ganzendiep richting Kampen en Grafhorst.

Het erf is niet ongeschonden door de tijd gekomen. Tijdens de stormvloed van 4-5 februari 1825 raakte het huis gedeeltelijk beschadigd. Een rampzalige gebeurtenis voor het erf voltrok zich op 18 september 1898, toen huis, schuur en hooiberg door blikseminslag in vlammen opgingen.⁸

Resten van de brand uit 1898 lieten zich in beide aangetroffen profielen goed identificeren. De westelijke balk in het noordelijke profiel vertoonde duidelijke brandsporen. Eikenhout brand niet bepaald goed, maar in een forse brand raakt ook dit hout aangetast. De buitenkant van deze balk bleek deels verkoold, maar de kern was niet verbrand. Ten westen van de gedeeltelijk verbrande balk was een zwarte puinlaag met brandresten. Het oostelijke profiel vertoonde aan de flank een zwarte kleiige laag, eveneens met brandresten. In het noordelijke profiel was het pakket met brandlaag en de deels verbrande balk afgedekt met grijsblauwe zeeklei met vrij veel

baksteenpuin. Dit geheel was afgedekt met een vrij schoon laagje zavel. Hierboven was het zware uniforme pakket van grijsgele klei aangebracht. Het noordelijke profiel kende eveneens een toplaag van grijsgele klei, maar dan direct op de brandlaag. De afdeklaag, het tweede ophogingspakket van de terp, moet tegen het einde van de 19de of het begin van de 20ste eeuw zijn aangebracht, waarna de huidige boerderij met dwarshuis en karakteristieke stal is aangelegd.

Geraadpleegde literatuur

Bosma, K.L.B., M.C. Blom e.a., *Erf 'Het Spijker' in de 17e – 19e eeuw. Een definitief archeologisch onderzoek (DAO) aan de Haatlanderdijk te Kampen, gemeente Kampen (Ov).* ARC-Publicaties 166, Groningen 2007 (in voorbereiding).

Cultuur-historisch waardevolle objecten op het Kampereiland. Een uittreksel uit het Monumenten Inventarisatie Project. Gemeente Kampen, afdeling Monumentenzorg, november 1990.

Dirkx, J., P. Hommel en J. Vervloet, *Kampereiland. Een wereld op de grens van zout en zoet.* Utrecht 1996.

Eilander, D.A. en W. Heijink, *Toelichting op de bodemkaart van Nederland blad 21 West (Zwolle).* Wageningen 1990.

Grooten, J., *Pachters van de stadserven op het Kampereiland 1432-1998.* Meppel 1998.

Marrewijk, D. van, *De eilander belten. Verslag van een onderzoek naar de kustmatige verhogingen in het landschap van het Kampereiland, de Mandjeswaard en de Haatlanden (1980).* Typoscript.

Vlis, D. van de, *De verpachting van het Kampereiland.* Typoscript, z.j.

Noten:

1. Van de Vlis, *De verpachting.*
2. Van Marrewijk, *De eilander belten.*
3. Dirkx, *Kampereiland*, 36; Eilander en Heijink, *Toelichting*, 33-36.
4. AMKn. 4546.
5. Bosma, *Erf 'Het Spijker'*. Met dank aan dhr. S. J. Tuinstra, van het ARC.
6. MKn. 4311.
7. Van de Vlis, *De verpachting.*
8. Grooten, *Pachters*, 150-153.